
Strážci peřejí

Na přibližně dva tisíce kilometrů dlouhém úseku mezi Asuánem a Chartúmem se Nil na několika místech prodírá žulovými skalisky a vytváří peřeje, katarakty; těch největších je šest. Katarakty jsou očíslované nikoliv po, ale proti proudu řeky, tedy od severu, takže 1. katarakt leží u Asuánu a 6. katarakt severně od Chartúmu. V půli cesty mezi 5. a 4. kataraktem řeka také mění svůj směr a mezi Abú Hámidem a Debbou, v úseku dlouhém asi tři sta kilometrů, se předchozí zhruba severojižní směr Nilu mění na jihozápadní, aby se pak opět vrátil do původního směru. Mezi katarakty řeka protéká krajinou se skalnatými břehy, ale také písčnou pouští nebo pláněmi s naplavenými úrodnými sedimenty. Katarakty ale netvořily jen nějaký krátký úsek řeky, například 1. katarakt je zhruba deset kilometrů dlouhý a 2. katarakt je dokonce přes padesát kilometrů dlouhý. Bylo by také mylné se domnívat, že plavbu po Nilu komplikovaly jen velké peřeje, menší se vyskytovaly také na dalších místech, například mezi 2. a 3. kataraktem (Ambikol, Tandžur, Ukma, Dal aj.).

Při plavbě na sever lodě využívaly proud řeky, zatímco při plavbě na jih používaly plachty, neboť zde převažuje severozápadní proudění vzduchu. Splavnost řeky byla v oblasti kataraktů omezená a kolísala v závislosti na každoročních nilských záplavách. Jimi také začínal egyptský občanský rok a kalendář.⁷ K jižní hranici Egypta u Asuánu záplavová vlna dospěla počátkem června a postupně se zvyšovala až do počátku září, poté asi tři týdny stagnovala a následně až do počátku listopadu opadala. Během záplavy nebylo možné katarakty proplout, valily se jimi obrovské spousty vody za hrozivého hučení a dunění, které bylo slyšet mnoho kilometrů daleko. Nepravěm Egyptané nazývali katarakt „zlá voda“.

Peřeje nepředstavovaly pouze překážku při dopravě lidí a zboží po Nilu, ale měly na řece, sevřené z obou stran rozlehlou pouští, také strategický vojenský význam. Toho si Egyptané byli dobře vědomi, a proto během 1. dynastie postavili na jihovýchodím skalnatém výběžku ostrova Elefantiny již dříve zmíněnou pevnost, která střežila nejen plavbu kataraktem, ale i jižní hranici země. Nesplavnost peřejí během nilské záplavy řešili tak, že z lodě vyložili náklad, rozebrali ji na jednotlivé díly a vše po souši přenesli a na bezpečném místě znovu složili. Problémem ale nebyly jen peřeje, mohla jím být i vysoká, nebo také nečekaně nízká hladina Nilu. Ta nízká například málem znemožnila návrat vojenské

⁷ Egyptský občanský rok tvořila doba záplavy (eg. *achet*) a trvala jeho jednu třetinu; zbývající dvě třetiny roku tvořily doba rozpuku/zimy (eg. *peret*) a doba veder/žní (eg. *šemu*). Každá roční doba měla čtyři měsíce, každý o třiceti dnech a rok uzavíralo pět takzvaných epagomenálních dní, které byly zasvěcené svátkům bohů.

Krajina v okolí 1. nilského kataraktu. (ČEgÚ, foto M. Zemina)

výpravy Senusreta III. z Horní Núbie v 10. roce jeho vlády, když u Išmyku byl Nil pouze čtyři lokty (2 m) hluboký. Vzhledem k poloze dvou nápisů, které o tom podávají zprávu, lze velmi pravděpodobně Išmyk identifikovat s kataraktem Dal.

Kolem nejnebezpečnějších míst v peřejích se proto Egypťané snažili již od Staré říše vybudovat stálé obchvaty. Například kolem 1. kataraktu vedl umělý kanál vybudovaný možná už na počátku Střední říše. Můžeme tak soudit na základě skalního nápisu na ostrůvku Sehel u Asuánu, podle něhož král vrcholné 12. dynastie Senusret III. nechal při svém vojenském tažení na jih vyčistit starší kanál na památku bohyně Anukety, paní Země luku. Kanál (jehož dnes již zničené koryto leží východně od kataraktu, pod zástavbou současného Asuánu) byl dlouhý sto padesát, široký dvacet a hluboký patnáct loktů (tzn. ca 75 × 10 × 7,5 m). Znovu zprovozněný kanál nesl královo jméno „Dokonalé jsou cesty Chakaurea, kéž žije věčně“. Je velmi pravděpodobné, že tentýž kanál nechal o půl tisíciletí později znovu vyčistit Thutmose III. při svých taženích na jih, protože byl zavalený kameny. Vyčištěný kanál poté nesl ve svém názvu jeho jméno – „Mencheperre, kéž žije věčně, je ten, jenž skvěle otevírá cestu“. Uložil také místním rybářům, aby kanál každý rok vyčistili a udržovali stále v provozu.

Na počátku Střední říše nabyly 1. a zejména 2. katarakt pro Egypťany nový vojensko-strategický význam. Po dočasné ztrátě vlivu v Dolní Núbii na konci Staré říše a během 1. přechodného období, kdy zanikla i egyptská obchodní stanice, založená na počátku 4. dynastie v Buhenu na severním okraji 2. kataraktu, musel znovu sjednocený Egypt čelit na své jižní hranici nové situaci. Jak již bylo zmíněno, od konce 5. dynastie se do Dolní Núbie začal od jihu šířit lid kultury Skupiny C a v Horní Núbii vzrůstala moc království

Situationsplan der alten Bauanlagen
VON
SEMNE UND KUMME.

Mapa jižní části
2. kataraktu s pevnostmi
v Simně-západ a Kummě,
kterou pořídila Lepsiova
expedice. (LD II, Abth. I,
Blatt 111)

tvořit na 2. kataraktu nárazníkovou zónu proti hrozbě z jihu. Hlavní účel těchto pevností dokládají jejich výhrůžné názvy (viz text níže) na adresu nejen Núbijců, ale také Medžajů, nomádů žijících v horách Východní pouště.

Pevnosti se v Dolní Núbii stavěly nejen na skalách 2. kataraktu, ale také na dalších místech strategického významu, jakými byly například křižovatky pouštních cest, cesty vedoucí ke zlatým dolům a dioritovým lomům aj. Je pozoruhodné, že v téže době se

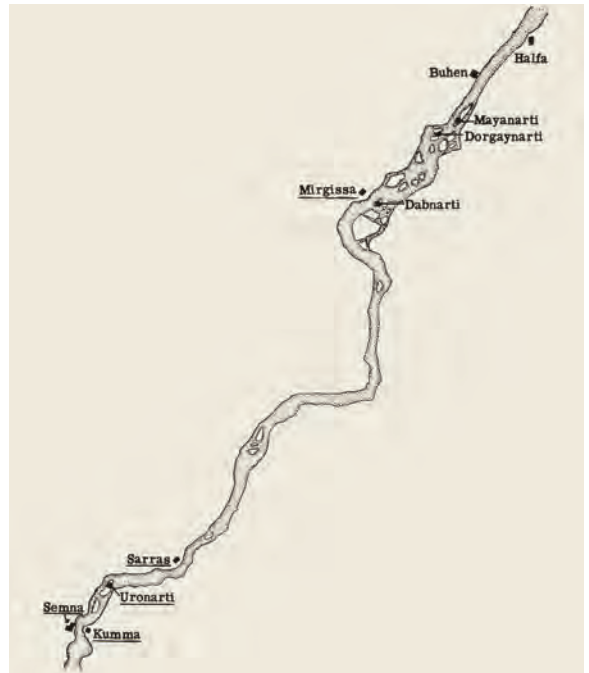
s centrem v Kermě. Jak nepřímo dokládají egyptské nápisy velitelů obchodních výprav z 6. dynastie, objevené v Kermě (viz str. 113), egyptští králové museli být již v té době dobře zpraveni o vzestupu bohatství a moci Kermského království, a také o potenciální hrozbě z jihu.

Po konsolidaci poměrů v zemi se proto vládcové Egypta rozhodli hned na počátku Střední říše zásadně změnit svou „núbijskou politiku“ a Dolní Núbii kolonizovat. Již v závěru 11. dynastie podnikl Mentuhotep II. vojenské tažení, během něhož dostal pod kontrolu Wawat a Oázu (Chargu nebo 'Uwénát?) a podle napsu v jeho kapli v Dendeře také Cemeh, území v jihozápadní části Západní pouště. Amenemhet I., byť sám po matce zpola Núbijec, zahájil v Dolní Núbii na počátku 12. dynastie sérii brutálních represí, o nichž nám podává svědectví například skalní nápis objevený československou expedicí u Naga' il-Girgáwí (viz str. 31). Jeho syn Senusret I. tak mohl v již podmaněné Dolní Núbii zahájit budování pevností a chrámů a také začít plně využívat její přírodní zdroje, jak dokládá nápis z 20. roku jeho vlády o výpravě do dioritových lomů severozápadně od Tošky, kterou tvořilo 1 300 mužů, 50 kameníků, 200 nosičů a 1 000 oslů.

Páteří nové egyptské mocenské politiky v Dolní Núbii se stal velmi důmyslný a také nákladný projekt výstavby velkých pevností. Nakonec jich zde bylo během 12. dynastie postaveno sedmáct. Měly střežit plavbu na Nilu, zajistit bezpečný obchod se zeměmi na jihu a především vytvořit

začal opevňovat i 1. katarakt, když za vlády Senusreta II. nebo Senusreta III. byla postavena obrovská zeď ze sušených cihel, která se táhla v délce několika kilometrů na východním břehu Nilu od úrovně Elefantiny na severu až ke Konu na úrovni Fíle na jihu. Zeď měla mírně skloněné stěny, při základně byla 5 m široká, původně dosahovala výšku něco přes 10 m a na její koruně byl asi 2,5 m široký chodník pro strážce. Měla zřejmě zabránit vpádům loupeživých Medžajů z Východní pouště, neboť na západním břehu Nilu podobná zeď nestála. Zdá se tedy, že oblasti 1. kataraktu ze Západní pouště podobné nebezpečí nehrozilo.

Mimořádně materiálně i technicky náročný stavební program výstavby núbijských pevností si co do obtížnosti a rozsahu v ničem nezařadil se stavbami velkých pyramid králů 4. dynastie v Gíze. Lví podíl na jeho uskutečnění měl Senusret III., jenž byl za své vojenské i stavební zásluhy v Dolní Núbii zbožštěn a uctíván zejména v pevnostních chrámech. Po skončení jeho vlády v Núbii již nebyla až do konce Střední říše postavena žádná pevnost. Na jeho dílo navázali teprve králové 18. dynastie, když museli Núbii znovu dobývat poté, co se jí po pádu Střední říše zmocnili vládcové Kermského království, od Střední říše již nazývaného „bídna Kuš“.

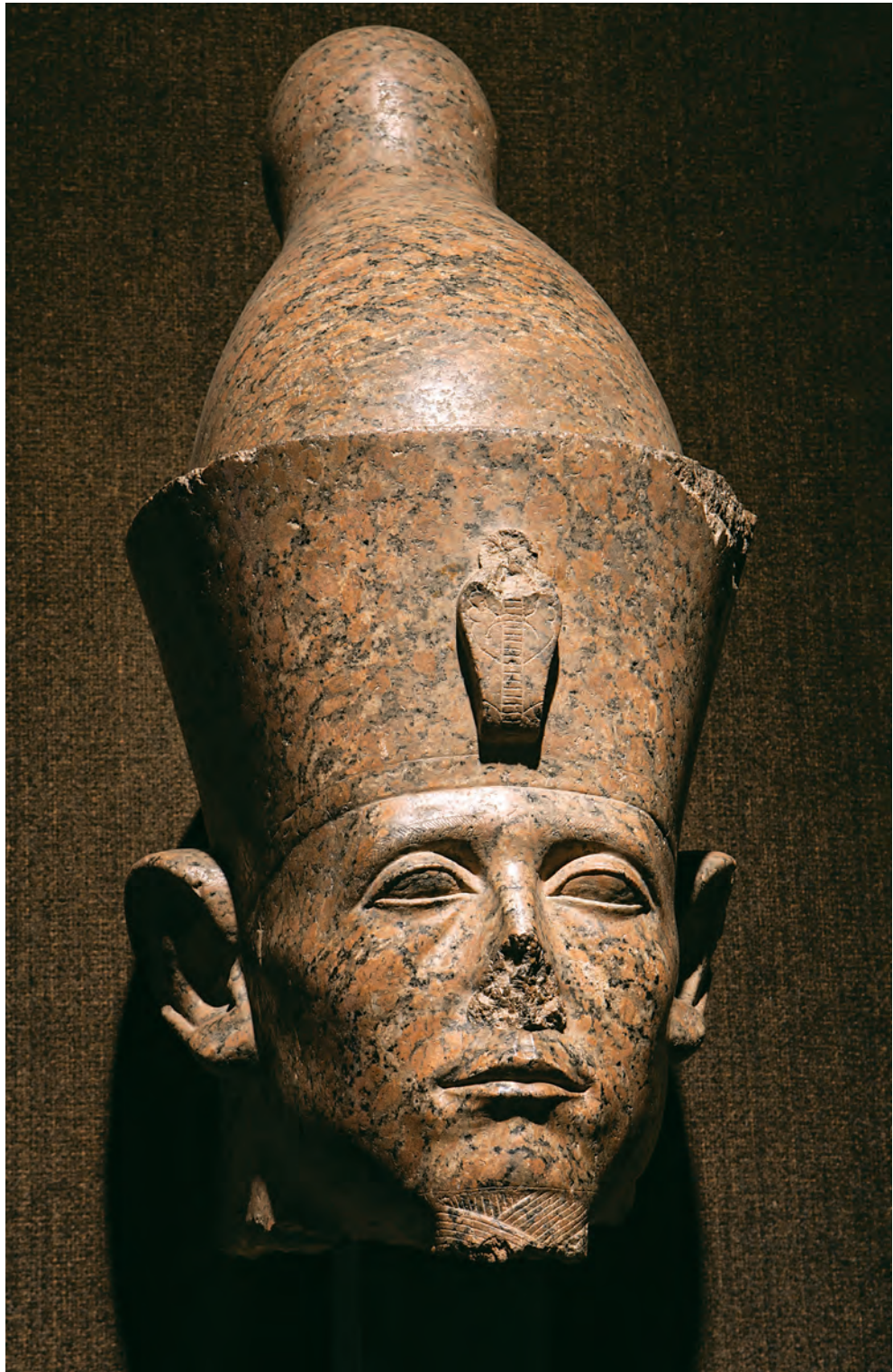

Mapa s lokací pevností na 2. kataraktu. (Reisner – Wheeler – Dunham 1967: Map I)

První z šesti písní oslavujících Senusreta III. Chakaurea, dochovaných na papyrech z Iláhúnu, je výmluvným svědectvím o imperiálním charakteru egyptského státu v době vrcholné Střední říše.

*Buď pozdraven Chakaure, náš Hore božských proměn,
jenž jsi ochránil zem a rozšířil její hranice,
přemáhaje cizí země svou Korunou,
zahrnuje Obě Země (tzn. Horní a Dolní Egypt) činy svých rukou,
(zmocňuje se) cizích zemí silou svých paží,
zabíjeje lučištníky bez vypálení šípu,
vystřeluje šíp bez napnutí tětiny,
z něhož děs dopadá na obyvatele jeskyní v jejich zemi,
z něhož strach zabíjí Devět luků (souhrnné označení všech nepřátel Egypta),
jehož masakrování vede k tisícům mrtvých mezi barbary
(a nepřáteli), kteří se přibližují k tvým hranicím.
Když vystřelíš šíp jako Sachmet (Lví bohyně války),
porážíš tisíce, jež tě neznají.
Je to jazyk Tvého Veličenstva, jenž krotí Núbii,
jsou to tvá slova, jež drtí Asijce,
jedinečná božská bytosti, mladíku, (bojující) na svých hranicích ...
(překlad autora podle Simpson – Ritner – Tobin – Wentz 2003: 302–303).*

Fragment sochy
Senusreta III. s korunou
Horního a Dolního Egypta
a ureem, nalezený
v Amonově chrámu
v Karnaku. Červená žula.
12. dynastie. Luxorské
muzeum. (ČEgÚ, foto
M. Frouz)

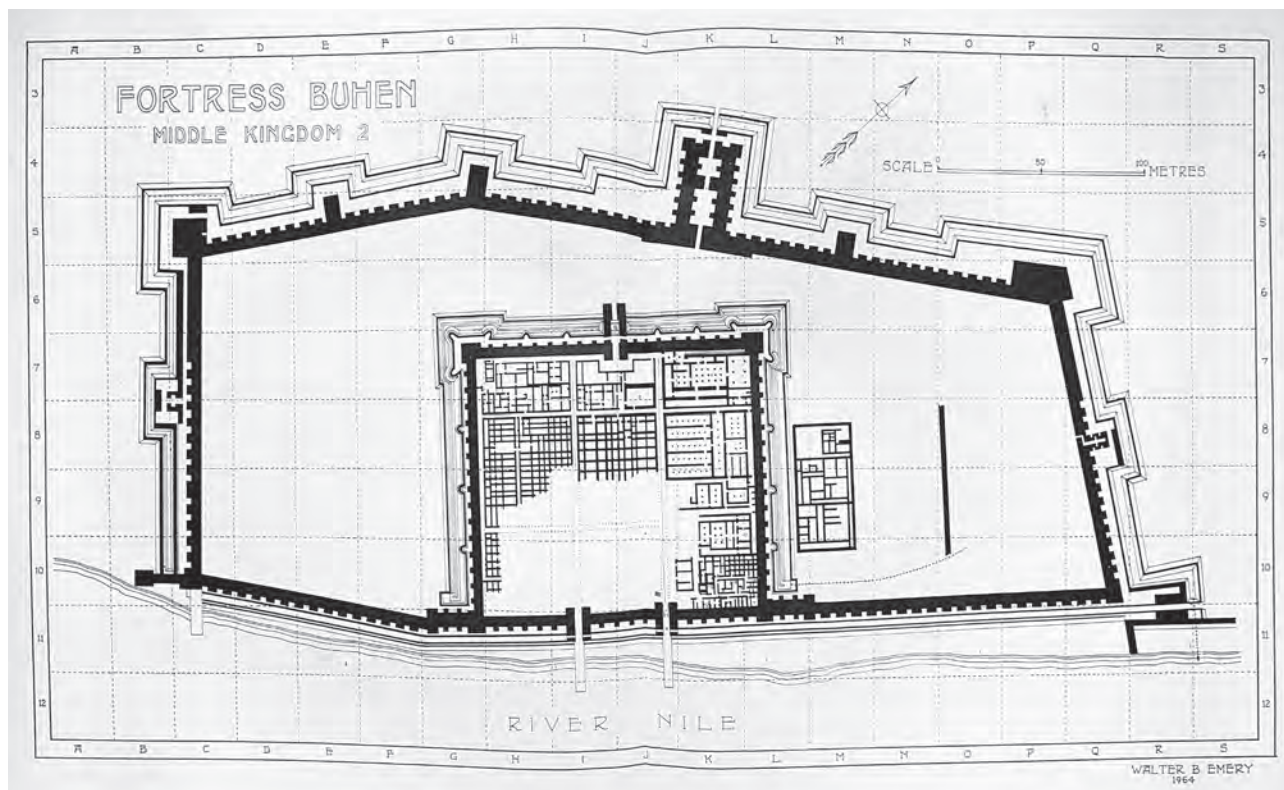

Všechny pevnosti na nilských kataraktech byly postavené ze sušených cihel, dosahovaly obrovských rozměrů a měly tytéž obranné prvky. Jejich uspořádání je v podstatě dvojího typu, podle toho, zda pevnost stojí přímo na skalních útesech nad Nilem, nebo v otevřené krajině a případně k řece jen přiléhá. V každém případě bylo pro pevnost zvoleno takové místo, aby na ni nebylo možné střílet shora. Pevnosti na břehu Nilu mívají tvar protáhlého čtyř- či víceúhelníku a nejsilnější část hradeb leží na straně obrácené do pouště, odkud se dal čekat útok. Ten jim nehrozil od řeky. Poloha u řeky zajišťovala pevnosti přístup k vodě, kromě toho se zde nacházel přístav, a lodě tak byly pod dohledem posádek pevností. Vzhledem k mohutnosti pevností nebylo třeba, aby posádky byly příliš početné. Jak dokládají nejen zbytky staveb, ale například i nápisy na pečetích, byly uvnitř pevností přibytky pro několik desítek vojáků, sklady, dílny, palác velitele a také jeden či více chrámů. V čele posádky stál „velitel vojska“.

Pevnostem vybudovaným Egypťany ve Střední říši v Núbii na 2. kataraktu se vyrovnaly až středověké křižácké hrady v Levantě. Přesto jejich rozvaliny ležely dlouho stranou zájmu egyptologů a archeologů. Větší pozornost jim věnovali až na konci 19. století německý architekt a archeolog Ludwig Borchardt (1863–1938) a anglický archeolog Somers Clarke (1841–1926), kteří chtěli lépe poznat jejich konstrukci a obranné prvky. Pevnost v Buhenu krátce zkoumala před 1. světovou válkou britská archeologická expedice, kterou vedli David Randall MacIver (1873–1945) a Charles Leonard Wooley (1880–1960), avšak kvůli válce svou práci nedokončila. V meziválečné době se núbijskými pevnostmi nikdo nezabýval. Teprve v 50. letech minulého století zahájil v Buhenu systematický výzkum britský archeologický tým vedený Emerym, s cílem dokončit práci MacIvera a Wooleye. Emery již měl s prací v Núbii zkušenosti, zkoumal zde před 2. světovou válkou královská pohřebiště kultury Skupiny X v Qustulu a Balláně.

Volba **Buhenu** na severním okraji 2. kataraktu nebyla náhodná, neboť z celé pevnostní soustavy byla zdejší pevnost největší a nejdůležitější. V Buhenu končila zhruba osm dní trvající relativně snadná plavba od 1. kataraktu a dál na jih následoval dlouhý úsek rozeklaných skalisek uprostřed řeky, již dříve zmíněné Batn il-Hagar „Břicho kamení“ na předělu Dolní a Horní Núbie. Většinou se jím nedalo proplout, na některých místech bylo třeba zboží z lodi vyložit a pomocí zvířat je přepravit kolem peřejí. Proto je přirozené, že právě v Buhenu vzniklo město, které se stalo významným egyptským obchodním střediskem v Núbii. Jeho počátky lze na základě keramiky a zejména hliněných pečetí se jmény králů datovat nejpozději do 4. dynastie. Podle švédského egyptologa Torgnyho Säve-Söderberga (1914–1998), vynikajícího znalce dějin Núbie, zde možná již tehdy stála i menší pevnost.

Pevnost v Buhenu neměla, jako většina pevností na 2. kataraktu, specifické jméno, nazývala se podle místa, kde vznikla. Byla postavena ve dvou stavebních fázích. Tu první představuje pevnost, kterou na počátku 12. dynastie nechal postavit Senusret I. Její součástí byl i takzvaný Jižní chrám boha Hora. Podobné chrámy zasvěcené Horovi, který byl významným egyptským státním božstvem a jehož pozemským vtělením byl egyptský panovník, se v Dolní Núbii v té době zakládaly zcela záměrně, neboť ji tím začleňovaly do egyptského „řádu světa“. K založení pevnosti se vztahují nápisy na stélách Senusreta I., které byly původně umístěné v Horově chrámu. Další stély pocházejí z doby vlády Senusreta III., který posunul hranici ještě dál na jih, až k Simně a Uronarti na jižním okraji 2. kataraktu, kde postavil několik dalších pevností.

Plán pevnosti v Buhenu.
(Emery et al. 1979: Pl. 3)

Ve druhé fázi, v 18. dynastii za vlády Hatšepsuty a Thutmose III., byla pevnost přestavěna a rozšířena a na místě staršího Jižního chrámu vznikl nový, zasvěcený rovněž Horovi z Buhenu. Na jeho výzdobě se později podíleli i králové 19. dynastie, jak dokládají nápisy Merenptaha Siptaha a Ramesse III. Vedle Jižního chrámu stál v Buhenu ještě takzvaný Severní chrám, který zde na počátku 18. dynastie založil Ahmose I. a později jej Amenhotep II. zrekonstruoval a zasvětil Esetě a Hathoře z Ibšeku (tzn. Farasu). Během záchranné archeologické akce UNESCO byly oba chrámy rozebrány a přemístěny do Chartúmu, kde jsou dnes vystavené v Súdánském národním muzeu.

Pevnost tvořily dvě masivní stavby, takzvaná vnitřní a vnější pevnost. Vnitřní pevnost měla obdélníkový půdorys (150 × 138 m), mohutné hradby opatřené v pravidelných intervalech hranolovými baštami, nižší ochranný val s hradbami a suchý příkop. V nižších hradbách ochranného valu byly oválné bašty, vybíhající do suchého příkopu. Hradby i bašty byly opatřeny střílnami, seskupenými do trojic tak, aby obránci mohli střílet šípy různými směry na útočníky, překonávající glacis a suchý příkop. Glacis tvořila otevřená, ven se svažující pláň před pevností. Za ní a za suchým příkopem čekaly na útočníky 11 metrů vysoké hradby.

Nejlépe opevněnou částí byla brána prolamující vnitřní západní hradební zeď. Byl zde padací most a dvojitá dřevěná vrata, která se na válcích pohybovala vpřed či vzad. Brána a padací most vytvářely poměrně dlouhý koridor, který po stranách chránily bašty, z nichž bylo možné útočníka zasypat sprškou střel. Vnější opevnění tvořila mohutná, 4 m tlustá

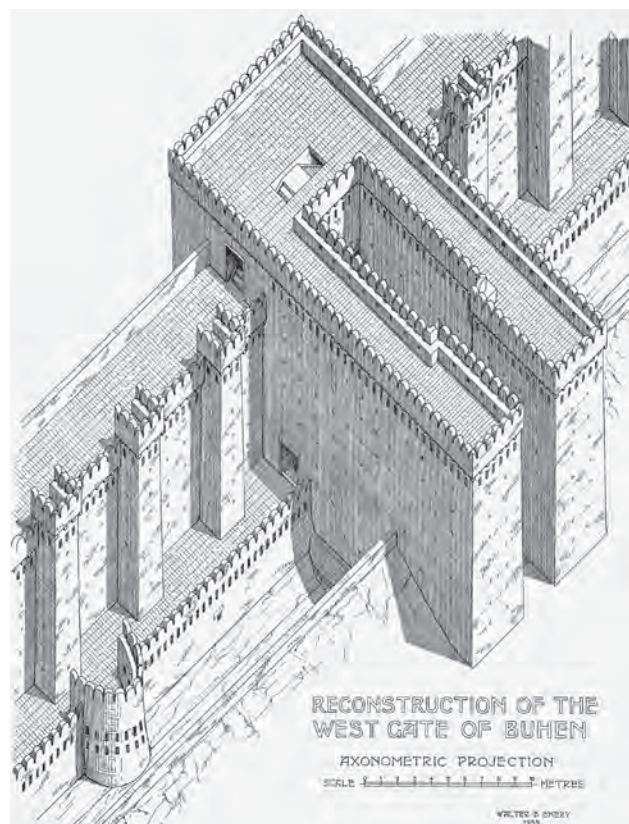
hradební zeď s baštami v pravidelných odstupech 22 m. Její půdorys měl tvar nepravidelného, více než půl kilometru dlouhého mnohoúhelníku, orientovaného podél osy řeky. Pevnost v Buhenu, podobně jako další egyptské pevnosti v Dolní Núbii, byla zásobována z Egypta.

Navzdory všem důmyslným stavebním obranným opatřením byla pevnost v Buhenu na konci Střední říše dobyta a vypleněna vojskem Kermského království, které během 2. přechodného období ovládlo celou Núbii až po její severní hranici na 1. kataraktu. Palác velitele lehl popelem a pevnost byla na některých místech pobořena. Egypťané po znovudobytí Núbie na počátku 18. dynastie pevnost zrekonstruovali a zesílili, přičemž nové zdi stavěli přímo na troskách těch pobořených. Při zkoumání rekonstruovaných částí pevnosti učinil Emery ve vrstvě zbořeného cihlového zdiva, ohořelého dřeva a popela, datované do 2. přechodného období, pozoruhodný objev: kostru koně. Kůň se do Egypta dostal v témže období z Předního Východu poté, co Hyksósové ovládli nilskou deltu. Do Núbie se kůň dostal zřejmě prostřednictvím Hyksosů, kteří byli spojenci Kermského království, Kuše, v boji proti společnému nepříteli – egyptským vládcům z Théb. Nález z Buhenu je nejstarším dokladem výskytu koně v Núbii.

Velmi cenné nové poznatky o Buhenu přinesl americký archeologický výzkum, který pod vedením Davida O'Connora proběhl v 80. letech minulého století v prostoru města ležícího asi čtyři sta metrů severovýchodně od vnitřní pevnosti. Město, které bylo založeno nejpozději ve 4. dynastii, asi za vlády Rachefa, a zaniklo na konci 5. dynastie, se stalo egyptským obchodním střediskem a překladištěm zboží dopravovaného z Horní Núbie do Egypta a naopak. Není jasné, zda ojedinělý nález pečeti z 1. dynastie je dokladem nějakého většího osídlení na tomto místě již v rané dynastické době. Tavicí pece, které se zde našly, sloužily podle O'Connora spíše k tavení zlata než mědi, jak se původně domníval Emery. K tavení se používalo dřevo z místních akácií a tamaryšků. Západně od města leželo pohřebiště z 2. přechodného období a pozdější z merojské doby.

Jižně od Buhenu začínalo „Břicho kamení“, jímž se Nil prodírá mezi ostrůvky s ostrými rozeklanými skalisky různých barevných odstínů. Katarakt o sobě dával z daleka vědět, zejména během záplavy, hřměním řeky, která se tudy v té době řítila velkou rychlostí a vytvářela obrovské víry a místy i několik metrů vysoké vodopády. Naproti tomu v době, kdy hladina Nilu byla nejnižší, byla zde řeka jen asi 30 m široká. Jižní okraj 2. kataraktu střežila trojice velkých pevností: Simna-západ a Simna-jih na západním a Kumma (někdy také označovaná jako Simna-východ) na východním břehu Nilu.

Rozvalinám pevnosti **Simna-západ** věnovali pozornost už v 19. století nejen cestovatelé jako Johann Ludwig Burkhart (1784–1817) nebo Frédéric Caillaud (1787–1869),

Rekonstrukce západní brány pevnosti v Buhenu. (Emery et al. 1979: Pl. 11)

ale i archeologové, např. Lepsiusova expedice v roce 1844 nebo později Borchardt a Clarke v roce 1898. Výzkum pevnosti, postavené Senusretem III. a podle něho také nazvané „Mocný je Chakaure“, provedla až v letech 1924–28 americká expedice vedená Reisnerem.

Pevnost Simna-západ, zvaná egyptsky Hehu, měla půdorys zhruba ve tvaru písmene L. Kratší stranou přiléhala k útesu, vypínajícímu se nad Nilem, zatímco svou delší stranou byla obrácená k západu, do pouště. Pevnost stojí na mírném pahorku, uměle navršeném z žulové suti. Byla postavena, podobně jako pevnost v Buhenu, ze sušených cihel a ani její hradební zdi si s ní co do výšky a mocnosti nezádaly. Východní strana hradební zdi, vypínající se nad Nilem, byla hladká a nebyla opatřena baštami, neboť vzhledem k příkrému útesu jich nebylo třeba. Ve zdi byla jen jedna malá branka, od které vedlo k Nilu strmé schodiště, sloužící k zásobování pevnosti vodou. Průčelí ostatních zdí byla opatřena pravidelně se střídajícími výstupky a nikami, charakteristickými pro egyptskou obrannou architekturu. Z hradeb vystupovaly bašty, které měly půdorys ve tvaru písmene T. Horní okraj hradeb i bašt byl opatřený terasou a cimbuřím s řadou střílen. Před hradbami byl suchý příkop, před nímž stála nízká zeď s cimbuřím. Vstup do pevnosti střežily dvě silně opevněné brány s půdorysem ve tvaru písmene T, jedna na severu a druhá na jihu. Každá brána měla dvoje mohutná dřevěná vrata, mezi nimiž byl otevřený prostor, což umožňovalo obráncům pevnosti střílet shora na útočníky, pokud by pronikli prvními vraty. Bašty a brány tohoto tvaru byly typické pro pevnosti z pozdější Střední říše. Soudě podle průrvy v jižní hradební zdi a stop ohně, pevnost byla pravděpodobně napadena právě z této strany.

Plán pevnosti
v Simně-západ.
(Clarke 1916:
178, Pl. 31)

